

Нова чи оновлена концепція прав етнонаціональних меншин?

Олексій Картунов,

доктор політичних наук, професор,
завідуючий кафедрою гуманітарних дисциплін
Університету економіки та права “КРОК”

У 80 – 90-х роках ХХ століття західні правознавці розділилися на дві основні наукові школи: 1) опоненти та 2) прихильники групових (колективних) прав етнонаціональних меншин. Між ними й досі точаться гострі дискусії. Водночас посилюється вплив нової школи правознавців, які прагнуть примирити представників обох конфліктуючих напрямків та поєднати їх ідеї. Одним з представників нової школи (назвемо її “компромісною”) є ізраїльський професор М. Розенфельд, який висунув концепцію “усвідомлено плюралістичної конституційної юриспруденції”. Мета нашої статті – ознайомити українських правознавців з цією доволі цікавою і досить конструктивною концепцією, положення якої можуть стати в нагоді при вдосконаленні правових засад політичного менеджменту, зокрема регулювання етнонаціональних відносин.

Однією з найпомітніших глобальних тенденцій останньої чверті минулого століття стало посилення боротьби етнонаціональних меншин за свої права. Переважна більшість західних і вітчизняних правознавців сподівалася, що прийняття у першій половині 90-х років низки міжнародно-правових документів щодо статусу етнонаціональних меншин [1] покладе край чи хоча б послабить цю тенденцію. Однак такого не сталося: частина проблем, які хвилюють етнонаціональні меншини, зокрема визнання і забезпечення їх групових (колективних) прав, залишилися невирішеними.

У чому ж суть проблем, породжених боротьбою меншин за свої права? Відповідаючи на це запитання, професор права університету Ієшуа (Ізраїль) М. Розенфельд зазначає, що ці проблеми, як правило, “включають конфронтацію між колективними вимогами, сконцентрованими в ідеології або традиціях, які є протилежними основним принципам і догмам

культури більшості, та індивідуальними вимогами, зосередженими в термінах фундаментальних конституційних прав, еквівалентних за змістом основним громадянським та політичним правам людини. Окрім того, оскільки багато вимог групових прав меншин постає в контексті конституційних дискусій, вони більше, ніж вимоги прав людини, заслуговують на те, щоб бути вирішеними через застосування встановлених юридичних норм” [2].

Отже, суть зазначених проблем полягає, по-перше, у прагненні етнонаціональних меншин домогтися для себе особливих прав і юридично їх закріпити і, по-друге, у конфронтації концепцій індивідуальних прав, з одного боку, та концепцій колективних прав – з іншого.

Слід враховувати, що етнонаціональні меншини посилюють боротьбу за свої права не завжди і не лише тому, що справді зазнають утисків і дискримінації з боку панівної чи домінуючої етнонації. Часто вони, за слушним твердженням американського дослідника Р. Дворкіна, просто намагаються “перетворити” свої природні потреби й інтереси на юридичні права. При цьому етнонаціональні меншини виходять з “прагматичної віри” в те, що визнання цих потреб як юридичних прав сприятиме кращому і швидшому їх (потреб) задоволенню і забезпеченню. “Ця віра в права походить від сили права у ліберальній теорії функціонувати як козирні карти (trumps)”. Щоправда, в такій поведінці етнонаціональних меншин є і певний позитив, оскільки, на думку Р. Дворкіна, “визнання прав припиняє політичні дебати, виводячи домагання з політичного процесу” [3]. Звичайно, є і протилежні точки зору [4], аналіз яких виходить за рамки цієї статті.

Перша проблема тісно пов’язана з другою, тобто з конфліктами і конфронтацією концепцій індивідуальних та колективних прав. М. Розенфельд з цього приводу зазначає, що “забезпечення адекватного конституційного захисту меншин є надзвичайно проблематичним”. Це, на його думку, обумовлено “майже неможливістю будь-якого придатного до діяльності конституційного режиму примирити конфліктуючі індивідуальні та колективні інтереси, вплетені у відносини між більшістю і меншістю”. Тому, продовжує він, права етнонаціональних меншин можуть бути зрозумілими і сформульованими або як індивідуальні права, або як колективні права, які належать групі як цілому. Конституційні права меншин можуть бути також сформульовані або як індивідуальні права, які дають можливість кожному члену меншини насолоджуватися тими ж правами, які має будь-який громадянин держави, або як групові права, які надають певну владу та імунітет групі як цілому. Незважаючи на те, що групові права значною мірою можуть бути сформульовані як індивідуальні права або навпаки, все одно зберігається сутність – “критичне ядро (a crucial core) невід’ємних індивідуальних та групових прав” [5].

Внаслідок цього, зауважує М. Розенфельд, конституційний режим, який базується на індивідуальних правах, видається неадекватним і неспроможним захистити автономію, самовизначення та виживання етнонаціональних меншин. І, навпаки, конституційний режим, який покладається переважно на групові (колективні) права, уявляється непридатним для захисту меншин всередині меншини або дисидентствующих індивідів всередині самої групи, яку він захищає. Отже, робить висновок вчений, здається, що жоден конституційний режим не спроможеться гарантувати одночасно виживання етнонаціональної меншини та найфундаментальніші права індивідуального дисидента всередині тієї меншини.

Попри деяку схематичність і дискусійність наведених положень та висновків М. Розенфельда, їх можна вважати в цілому коректними і достатньо обґрунтованими. Позитивне тут вже те, що ізраїльський правознавець не лише визнає факт існування групових (колективних) прав етнонаціональних меншин, а й стає на їх захист. Він, зокрема, піддає критиці праці тих західних дослідників, які заперечують існування та необхідність захисту групових (колективних) прав етнонаціональних меншин і стверджує при цьому, що “з правової та політичної точок зору здається незаперечним, що можуть існувати групові (колективні) права і що такі права відрізняються від індивідуальних прав”. На підтвердження цього цілком вірного, на нашу думку, положення ізраїльський дослідник наводить приклад Канади, де “квебекці мають абсолютне право на самоврядування в своїй провінції, яке функціонує як групове (колективне) право”.

Важливо, що М. Розенфельд не обмежується лише визнанням і захистом колективних прав етнонаціональних меншин, а й прагне віднайти ефективні шляхи, методи і засоби їх забезпечення та примирення з індивідуальними правами людини. Зокрема, він пропонує у поліетнічних країнах запроваджувати принципи федералізму; надавати компактно розташованим етнонаціональним меншинам національно-територіальну автономію, а дисперсно проживаючим меншинам – культурно-національну автономію; використовувати принципи консолітаивної демократії та деякі інші шляхи й методи, добре відомі і зарубіжним, і вітчизняним дослідникам.

Певний інтерес становить пропозиція М. Розенфельда надавати більше уваги “різниці між негативними та позитивними правами” етнонаціональних меншин. При цьому “негативні права” він визначає як такі, “що захищають меншини від державного втручання”, а “позитивні” – як такі, “що передбачають державну допомогу або субсидії їм”. Перевага віддається “позитивним правам”, які є ефективнішими не лише в теорії, а й на практиці.

На особливу увагу заслуговує прагнення М. Розенфельда максимально

використати в своїх дослідженнях надзвичайно потрібний і конструктивний, але досить складний і тому, мабуть, часто ігнорований правознавцями філософський підхід. Принагідно відзначимо, що про важливість і необхідність застосування саме філософського підходу в правознавстві все частіше згадують західні вчені. Так, французький правознавець Ж. Тускоз часто підкреслював, що при дослідженні проблем національного законодавства та міжнародного права “без філософського підходу не обійтись” [6].

Та найбільший науково-теоретичний інтерес викликає запропонована М. Розенфельдом маловідома навіть на Заході концепція нового типу юриспруденції, яку він назвав концепцією “усвідомлено плюралістичної конституційної юриспруденції (*comprehensively pluralistic constitutional jurisprudence*)” або дещо простіше – концепцією “усвідомлено плюралістичної юриспруденції (*comprehensively pluralistic jurisprudence*)” [7]. (Забігаючи дещо наперед, відзначимо, що під юриспруденцією мається на увазі збірне, узагальнене поняття, яке охоплює всі правничі сфери, зокрема, правознавчу, законодавчу та правозастосовчу).

Попередньо проведений нами аналіз показує, що теоретико-методологічну базу зазначеного типу юриспруденції становить концепція, яку М. Розенфельд назвав “системною концепцією плюралізму (*systematic conception of pluralism*)” або “концепцією усвідомленого плюралізму (*conception of comprehensively pluralism*)” [8].

Заради справедливості треба відзначити, що майже одночасно з М. Розенфельдом ідею про необхідність розробки такої концепції висунула й професор права Мельбурнського університету Д. Отто. Вона назвала її “концепцією здорового плюралізму (*conception of healthy pluralism*)” і висловила впевненість у тому, що ця концепція стане однією з теоретичних засад правознавства, національного законодавства та міжнародного права щодо статусу етнопонаціональних меншин [9]. Можна припускати, що М. Розенфельд або скористався ідеєю Д. Отто, або паралельно з нею (таке досить часто трапляється в науці) почав розробляти свою концепцію.

За твердженням М. Розенфельда, концепція усвідомленого плюралізму є “альтернативою” і “найкращим засобом” розв’язання конфлікту між індивідом та групою, між індивідуальними правами людини та груповими (колективними) правами етнопонаціональних меншин. Щоб довести правильність цього твердження, він вдається до порівняльного аналізу концепції усвідомленого плюралізму з монізмом, універсалізмом, релятивізмом, партикуляризмом, а також лібералізмом, комунітаризмом та деякими іншими “ізмами”, які по-різному ставляться до індивідуальних та групових (колективних) прав. “Ліберальне ставлення до конституційних прав меншин, – стверджує він, – є неприязним, ворожим груповим правам і намагається засудити індивідуальні права, які ґрунтуються на груповій приналежності. Іншими словами, воно намагається віддавати перевагу

індивідуальним правам, які підтримують ідентичність, перед індивідуальними правами, які захищають або плекають різницю". На противагу цьому, продовжує він, "комунітаристський підхід придатний для оптимізації комунальних прав (групових, колективних прав невеликих спільнот), але лише за рахунок індивіда та суспільства як цілого" [10].

Підавши такій суворій, але досить справедливій критиці два зазначених "ізми", М. Розенфельд починає порівнювати їх зі своїм "усвідомленим плюралізмом". На відміну від лібералізму і комунітаризму, зазначає він, "усвідомлений плюралізм здатний встановлювати принциповий баланс між інтересами індивіда, групи та суспільства, взятого як ціле". Окрім того, усвідомлений плюралізм є вочевидь кращим за релятивізм у справі управління конфліктами між індивідом, групою та суспільством. Дійсно, якщо ці конфлікти не можуть бути вирішені повністю, ледве чи знайдеться щось інше, спроможне управляти конфліктами між індивідом, групою та суспільством ефективніше, ніж усвідомлений плюралізм. Він є "найкращим з існуючих засобів розв'язання даної проблеми".

Обґрунтовуючи цю тезу, М. Розенфельд вдається до наступних аргументів і міркувань. Він, зокрема, знов і знов доводить, що, на відміну від інших конкуруючих "ізмів", усвідомлений плюралізм "вважає індивідуальні та групові інтереси сутнісно і нормативно рівнозначними і рівноцінними". Водночас зауважує, що ідейно-теоретичних конкурентів усвідомленого плюралізму можна поділити на три групи:

- (1) лібералізм, який встановлює зверхність індивіда та його інтересів над групою та її інтересами;
- (2) комунітаризм, який ставить групові інтереси вище за індивідуальні;
- (3) всі інші "ізми", які внутрішньо індиферентні як до індивідуальних, так і до групових інтересів і які зводять всі конфлікти до цих інтересів.

Окрім того, зазначені "ізми" з їх такими різними підходами до індивідуальних та колективних прав М. Розенфельд поділяє ще на дві категорії. До першої він зараховує лібералізм та комунітаризм, які "обидва є прикладами монізму". При цьому під монізмом мається на увазі єдина концепція добра, в контексті якої і повинні вирішуватися всі нормативні питання. Другу категорію становлять всі інші підходи, пов'язані з релятивізмом (який вважає, що всі нормативні позиції є "чисто контекстуальними і паразитуючими" (*purely contextual and parasitic*) на особливій, специфічній концепції добра), на яких вони ґрунтуються з наслідками, що роблять нерозумними і безглуздими спроби оцінювати ці підходи з точки зору будь-якої іншої концепції добра.

У філософській площині усвідомлений плюралізм, на думку західних дослідників, відрізняється і від монізму, і від релятивізму [11]. Окрім того, хоча монізм і містить в собі широкий спектр різних нормативних концепцій, в контексті сучасної політики, відданої конституційній демократії, лише

дві такі концепції є справді доречними і коректними, а саме: лібералізм та комунітаризм. Але з точки зору прав етнонаціональних меншин вони обидві мають “вади”, оскільки не здатні встановити належний баланс між індивідуальними та груповими інтересами. Релятивізм, з іншого боку, є природно-індиферентним до індивідуалістських та колективістських концепцій добра і в цьому відношенні перебуває на паритетних засадах із усвідомленим плюралізмом. Однак у ключовому відношенні релятивізм і усвідомлений плюралізм “дуже відрізняються один від одного”. Для релятивізму всі конкуруючі концепції добра є абсолютно рівнозначними і рівноцінними. Для усвідомленого ж плюралізму, навпаки, одна концепція добра, а саме його власна, ставиться понад всі інші, хоча головна мета усвідомленого плюралізму полягає в тому, щоб, скоріш, примирювати, а не відкидати інші концепції добра.

Стисло кажучи, усвідомлений плюралізм “повинен віддавати перевагу своїй власній концепції добра, яка залишається пов’язаною з іншими такими концепціями”. Взагалі, підсумовує М. Розенфельд, “парадоксально, але усвідомлений плюралізм повинен наполягати на пріоритетності своєї власної концепції заради того, щоб краще захищати інші концепції” [12].

Мабуть розуміючи, що ці твердження можуть викликати сумніви у прихильників інших підходів до прав етнонаціональних меншин, ізраїльський правознавець зазначає: “Якщо хтось вважає, що плюралістичні рішення навряд чи можуть бути принциповішими, ніж релятивістичні рішення, той може також заперечувати, що ліберальні та комунітарні рішення є достатньо адекватними, оскільки лібералізм не виключає захист груп, а комунітаризм не перешкоджає брати до уваги індивідуальне”. Цікаво, що при цьому М. Розенфельд посилається на відомого канадського дослідника У. Кімлічку, який “звеличує ліберальний захист групових прав, посилаючись на різницю між “зовнішнім захистом” (external protections) та “внутрішніми обмеженнями” (internal restrictions)”. Справді, У. Кімлічка не раз доводив, що етнонаціональна меншина як така повинна бути захищена від зовнішнього втручання або насильства з боку “великого суспільства”, але не повинна мати права накладати внутрішні обмеження на своїх членів для того, щоб зберегти чистоту своєї культури чи групову солідарність. Правильно й те, що ліберальна концепція групових прав У. Кімлічки надає можливість захисту етнонаціональних меншин у контексті міжгрупових відносин. Зокрема, такі права служать щитом проти мимовільного втягування етнонаціональних меншин у “мелтінг пот”, тобто в асиміляційний процес, та є зброєю проти держав, зокрема, таких, як Франція, які прагнуть звільнити політичну арену від усіх акторів, окрім індивідів або нації як об’єднаного цілого. Однак концепція групових прав У. Кімлічки нічого не пропонує для того, щоб підтримати групу у внутрішньогрупових

конфліктах. Стисло говорячи, хоча лібералізм У. Кімлічки здається “особливо привабливим” тим, що не зводить групу до простої сукупності індивідів, він не може повністю уникнути долі лібералізму: в конфлікті між груповим виживанням етнонаціональної меншини та автономією індивіда остання повинна превалювати [13].

Водночас М. Розенфельд піддає суворій критиці і комунітаризм. Зокрема, він зауважує, що хоча деякі версії комунітаризму і можуть залишати значне місце для підтримки індивідуальних інтересів, у підсумку комунітаризм є приблизно таким же “в’язнем своїх моністичних засад (a prisoner of its monistic moorings), як і лібералізм”. У внутрішньогрупових конфліктах, тобто конфліктах між груповим виживанням та індивідуальною автономією, комунітаризм, подібно лібералізові, не може уникнути того, щоб не стати на чийсь бік. Єдиною різницею між ними є те, що в той час, як лібералізм з необхідністю стає на бік індивіда, комунітаризм повинен завжди вирішувати все на користь групи. “Так само, як лібералізм нерозривно пов’язаний (is wedded) з індивідуалізмом, комунітаризм нерозривно пов’язаний з колективізмом” [14].

Тут важко, та й, здається, нема потреби щось заперечувати чи додавати. Наведена критика лібералізму та комунітаризму є досить об’єктивною, обґрунтованою і справедливою. Хоча, з точки зору прихильників пріоритетності індивідуальних прав людини, вона може здаватися незаслуженою і надмірно жорсткою щодо лібералізму, а з точки зору прихильників групових (колективних) прав етнонаціональних меншин здається такою щодо комунітаризму.

Стосовно усвідомленого плюралізму, то, за твердженням М. Розенфельда, він не є “безнадійно (inextricably)” пов’язаним ні з індивідуалізмом, ні з колективізмом. Хоча, як і завжди, існують протилежні точки зору. Зокрема, дехто не бачить різниці між лібералізмом і плюралізмом та вважає, що “вони крокують пліч-о-пліч”. Але хибність таких поглядів досить аргументовано довів американський дослідник Дж. Кекек. Він, зокрема, дійшов висновку, що з філософської точки зору ці “ізви” “є різними і значною мірою суперечливими” [15]. Виходячи з цього, М. Розенфельд цілком слушно стверджує, що “плюралізові не притаманне надання переваги індивідові або групі”, а тому він “здатен вирішувати одні внутрішньогрупові конфлікти на користь групи, а інші – на користь індивіда”. Більше того, критерієм, яким користується усвідомлений плюралізм при розв’язанні таких конфліктів (як і всіх інших конфліктів, пов’язаних з конституційними правами етнонаціональних меншин) є “застосування якомога більше різних концепцій добра”. Це, зауважує М. Розенфельд, вигідно відрізняє усвідомлений плюралізм від інших “ізмів”, на яких ґрунтуються права людини та етнонаціональних меншин [16].

Слід віддати належне М. Розенфельдові: він ґрунтовно аналізує не лише переваги усвідомленого плюралізму, але і його вразливі місця. Зокрема, він відверто і цілком слушно, на нашу думку, зазначає, що “хоча плюралістичний підхід видається найпридатнішою альтернативою, він далекій від досконалості”. Чому? По-перше, тому що “його оцінка різних концепцій добра хоча і є принциповою, але змушена залишатися нечіткою (imprecise)”. По-друге, результати, до яких приводить усвідомлений плюралізм, за певних умов можуть бути найкращими з усіх можливих, але навряд чи вони будуть остаточними, а “в деяких випадках він може виявитися неспроможним забезпечити реальну рівновагу між індивідуальними та груповими інтересами”. Підсумовуючи наведене, М. Розенфельд робить важливий висновок: усвідомлений плюралізм, на якому базується його концепція усвідомлено-плюралістичної конституційної юриспруденції, забезпечує “найкращу альтернативу” серед всіх інших недосконалих методів і заходів розв’язання конфліктів між індивідуальними та груповими (колективними) правами.

Для того, щоб примирити конкуруючі концепції добра (яких дотримуються індивіди чи групи) усвідомлений плюралізм, за твердженням М. Розенфельда, “зобов’язаний забезпечувати дворівневий (а two-pronged) процес”, який включає два різні логічні моменти. Як вже зазначалося, для усвідомленого плюралізму істотно примиряти концепції, які відрізняються одна від одної і навіть є антагоністичними щодо його власної концепції. Але водночас він повинен віддавати перевагу власній концепції настільки, що вона може входити у конфлікт з іншими концепціями. Відповідно, усвідомлений плюралізм ґрунтується, з одного боку, на власних фундаментальних нормах, або на так званих “**нормах другого порядку** (second-order norms)”, а з іншого – на нормах всіх інших концепцій добра, або на так званих “**нормах першого порядку** (first-order norms)” [17].

Більше того, відповідно до цих рамок, усвідомлений плюралізм повинен, і в цьому його перший, негативний момент, досягти рівноправності між всіма нормама першого порядку за допомогою згладжування будь-якої існуючої серед них ієрархії. З іншого боку, і це його другий, тепер вже позитивний момент, усвідомлений плюралізм повинен сприяти примиренню якомога більшої кількості норм першого порядку, які конкурують із захищеними пріоритетом нормама другого порядку [18].

Підсумовуючи вище наведене, М. Розенфельд зазначає, що конституційна юриспруденція, яка базується на засадах усвідомленого плюралізму, буде змушена зосереджуватися на розв’язанні двох окремих питань, що стосуються прав етнопонаціональних меншин. По-перше, така конституційна юриспруденція буде вимушена критично розглядати всі пропозиції і вимоги для того, щоб гарантувати відповідність нормама другого порядку, якими користується усвідомлений плюралізм. Отже, у

контексті як існуючих конституційних норм, так і висунутих конституційних вимог, усвідомлено-плюралістична конституційна юриспруденція повинна буде застосовувати всі придатні принципи, які походять від її норм другого порядку. По-друге, така юриспруденція буде здатна розробляти засоби для того, щоб проводити “міжперспективні (inter-perspectival)” та “внутрішньоперспективні (intra-perspectival)” порівняння для вирішення суперечок між прихильниками різних концепцій добра. При цьому важливо, щоб ці концепції були сумісними з конституційними принципами, які виражають норми другого порядку.

Підтримання напруженості між нормами першого та другого порядків, заспокоює М. Розенфельд, є природним для успішного розвитку усвідомленого плюралізму. Більше того, в рамках конституційної юриспруденції це напруження може бути створене за допомогою зіставлення відповідних норм. Це робиться для того, щоб забезпечити панування норм другого порядку, коли це стосується міжгрупових справ, та забезпечити пріоритет норм першого порядку, коли це стосується внутрішньогрупових справ. Справді, як вже відзначав ізраїльський вчений, норми другого порядку мають відповідати конституційним принципам, що стосуються міжгрупових справ або суспільства як цілого. Але перевагу слід надавати запровадженню принципів, які дозволяють найбільш можливе пристосування до норм першого порядку. З іншого боку, конституційні принципи мають дозволяти, щоб внутрішньогрупові справи велися у відповідності з нормами першого порядку – за винятком того, що становитиме загрозу для визначеного конституцією регулювання міжгрупових відносин. Так, конституційно дозволеною, що цілком правомірною може бути вимога держави, аби у школах, утримуваних етнонаціональною меншиною, викладався курс громадянської толерантності, якщо держава зможе довести, що без такого курсу не виключено, що члени даної етнонаціональної меншини “можуть відмовитися дотримуватися встановлених міжгрупових конституційних норм”.

Таким чином, робить висновок М. Розенфельд, етнонаціональні меншини можуть отримувати значний “зовнішній захист (external protection)” в умовах конституційного режиму, побудованого згідно з приписами усвідомленого плюралізму. Однак рівень зовнішнього захисту цих меншин частково залежатиме від їх типу і природи. Так, усталені, самодостатні, самоврядні етнонаціональні меншини можуть розраховувати на більший конституційно-правовий захист, ніж недостатньо організовані, дисперсно розташовані меншини або групи добровільних емігрантів, які цілком свідомо приєдналися до суспільства, що проводить політику “перетоплювального казана”, тобто асиміляції.

В тих же випадках, коли етнонаціональна меншина намагатиметься запроваджувати “внутрішні обмеження (internal restrictions)” проти своїх

членів, що породжує внутрішньогрупові конфлікти, повинні превалювати конституційні норми, які значною мірою залежать від норм другого порядку. Однак, “на відміну від ліберального конституційного режиму, конституційний режим, який походить від усвідомленого плюралізму, не обов’язково вимагає, щоб індивід превалював над групою”. У такому випадку, хоча норми другого порядку домінуватимуть, належним чином розроблені конституційні норми будуть вимагати, щоб і індивідуальні, і групові відповідні перспективи серйозно враховувалися як передумова розв’язання конкретної суперечки. Іншими словами, зауважує М. Розенфельд, згідно з усвідомленим плюралізмом не досить застосовувати норми другого порядку **“безпосередньо”** для розв’язання суперечки (підкресл. М. Розенфельда). Замість цього, в першу чергу необхідно зрозуміти відповідні вимоги в контексті норм першого порядку, щоб мати можливість знайти рішення, яке дасть можливість більш вільного дотримання цих норм кожною стороною.

Усвідомлений плюралізм, знову ж на відміну від лібералізму, домагається міжперспективної оцінки відповідних вимог як індивіда, так і етнонаціональної меншини з метою встановлення, якщо це можливо, порядку пріоритетності, що може сприяти розв’язанню конфлікту. Адже, як слушно відзначає М. Розенфельд, не всі вимоги посідають однакові позиції всередині самої концепції добра, з якої вони походять. Деякі можуть бути головними чи центральними, в той час як інші можуть бути другорядними чи периферійними. Виходячи з наведеного, вчений зауважує, що конституційний режим, побудований на засадах усвідомленого плюралізму, “здається більш бажаним тому, що він є гнучкішим і витонченішим (flexible and enhanced)”, ніж його ліберальні та комунітаристські опоненти. Дійсно, не забуваючи про існування багатьох недосконалостей, “конституційне ставлення до прав етнонаціональних меншин у відповідності з приписами усвідомленого плюралізму пропонує найкращі існуючі засоби розв’язання конфліктів між індивідом, групою та суспільством як цілим”. І у цьому відношенні, слушно підкреслює М. Розенфельд, “усвідомлений плюралізм може зробити вклад у ліквідацію розриву (to bridging the gap) між універсалізмом та релятивізмом у контексті прав людини”.

Підсумовуючи свої міркування, М. Розенфельд зазначає, що “практичні наслідки застосування усвідомленого плюралізму є менш суворими (far less drastic), ніж можна було б уявити”. І справді, усвідомлений плюралізм не лише гостро засуджує всі систематичні порушення прав людини та етнонаціональних меншин, які мали місце впродовж останнього півстоліття, зокрема такі, як геноцид, депортації, етнічні чистки тощо, а й пропонує досить коректні й конструктивні шляхи та методи їх запобігання за допомогою використання нового типу конституційної юриспруденції.

На завершення М. Розенфельд відзначає, що, з точки зору

усвідомленого плюралізму, “права людини є ні однозначно універсальними, ні чітко особливими”. Скоріш за все вони формуються динамічним і еволюціонуючим напруженням, спричиненим одночасним потягом людини і до універсального, і до особливого. А це, в свою чергу, обумовлює зіткнення і конфлікти між універсалізмом та партикуляризмом. Щоправда, зауважує вчений, впродовж останніх років окреслилася “очевидна тенденція (unmistakable tendency) посилення конвергенції” цих двох “ізмів” [19]. Підтвердженням цього, на нашу думку, можна вважати поширення і зростаючий вплив запропонованого М. Розенфельдом усвідомленого плюралізму та базованої на ньому концепції усвідомлено плюралістичної конституційної юриспруденції.

Ознайомлення з основними положеннями усвідомлено плюралістичної юриспруденції М. Розенфельда дає підстави, на наш погляд, для наступних уточнень, доповнень та висновків. По-перше, вона є не новою, як вважається на Заході, а оновленою, оскільки подібна концепція вперше була висунута і досить ґрунтовно розроблена видатними українськими вченими В. Даневським [20], М. Драгомановим [21] та Т. Зіньківським [22] ще в останній чверті ХІХ століття. Більше того, 1918 року в УНР було прийнято перший у світовій практиці спеціальний закон про національно-персональну автономію, який став складовою ухваленої того ж року Конституції УНР. Таким чином, Україна стала першою у світі державою, в якій було розроблено та апробовано концепцію справді усвідомлено плюралістичної конституційної юриспруденції. До того ж, в середині 40-х років ХХ століття схожу концепцію запропонували французькі вчені Е. Мун’єр та Ж. Марітен, назвавши її концепцією “особистісно-комунітаристських перспектив” (personalist-communitarian perspectives) та розробили досить коректну і цікаву “Декларацію прав осіб і спільнот”, у якій намагалися поєднати концепцію індивідуальних прав людини та концепцію колективних прав етнонаціональних меншин [23].

По-друге, відродження на межі ХХ та ХХІ століть оновленої концепції усвідомлено плюралістичної конституційної юриспруденції свідчить про наукову коректність, об’єктивність і життєву значущість концепцій, висунутих В. Даневським – М. Драгомановим – Т. Зіньківським та Е. Мун’єром – Ж. Марітеном. І саме це має привернути до неї увагу сучасних правознавців. Адже кожне нове застосування старої концепції по-своєму унікальне, оскільки щоразу вчений, який вивчає етнополітичне законодавство, зустрічається з новим станом розвитку цього законодавства і проводить свої дослідження крізь призму власного бачення і розуміння мети та засобів.

По-третє, запропонована М. Розенфельдом концепція усвідомлено плюралістичної конституційної юриспруденції (як і її попередниці, розроблені українськими, а пізніше французькими вченими), при певній її дискусійності, містить чимало правових інновацій і досить

конструктивних пропозицій.

По-четверте, реалізація деяких з них може сприяти послабленню суперечок між опонентами і прихильниками групових (колективних) прав етнонаціональних меншин, а головне – запобігти ескалації етнополітичних конфліктів та їх перетворенню на “етнічні повстання”, “етнічні війни” чи “етнічний тероризм”.

По-п’яте, втілення в життя основних ідей концепції М. Розенфельда є досить складною проблемою, і далеко не всі поліетнічні держави демонструють належну політичну волю і поспішають її вирішити.

По-шосте, чимало положень зазначеної концепції вже втілено у відповідне законодавство України, яке певною мірою базується на поєднанні індивідуальних прав людини та групових (колективних) прав етнонаціональних меншин. Але, з іншого боку, глобальна тенденція визнання і конституційного забезпечення групових (колективних) прав меншин вимагає від України прискорення прийняття низки відповідних законодавчих актів, зокрема, оновленого Закону про права національних меншин, державної концепції етнонаціональної політики України, закону про культурно-національну автономію тощо.

Література:

1. Маються на увазі: Декларація ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, 1992 р.; Резолюція ООН про права осіб, що належать до національних меншин або етнічних, релігійних та мовних меншин, 1995 р.; Рамкова конвенція про захист національних меншин, 1994 р. тощо.

2. Див.: **Rosenfeld M.** Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

3. Див.: **Dworkin R.** Taking Rights Seriously. – N.Y., 1989.

4. Див.: **Higgins T.** Regarding Rights: An Essay Honoring the Fifties Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

5. Див.: **Rosenfeld M.** Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

6. Див.: **Тускоз Ж.** Міжнародне право: Підручник. – К., 1998.

7. Див.: **Rosenfeld M.** Toward a Reconstruction of Constitutional Equality // Sajo A. (ed.) Western Rights? Post Communists Application. – N.Y., 1996.

8. Див.: **Rosenfeld M.** Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

9. Докладно див.: **Otto D.** Rethinking the “Universality” of Human Rights

Law // Columbia Human Rights Law Review. – 1997. – Vol. 29. – № 1.

10. Див.: **Rosenfeld M.** Toward a Reconstruction of Constitutional Equality // Sajo A. Western Rights? Post-Communist Application. – N.Y., 1996.

11. Докладно про дискусії щодо відносин між плюралізмом, монізмом та релятивізмом див.: **Kekes J.** The Morality of Pluralism. – N.Y., 1993.

12. Див.: **Rosenfeld M.** Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism? // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

13. Див.: **Kymlicka W.** Multicultural Citizenship A Liberal Theory of Minority Rights. – Oxford, 1995.

14. Див.: **Rosenfeld M.** Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism? // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

15. Див.: **Kekes J.** The Morality of Pluralism. – N.Y., 1993.

16. Див.: **Rosenfeld M.** Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism? // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

17. Див.: **Rosenfeld M.** Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism? // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

18. Докладно дискусію про два логічні моменти всеохоплюючого плюралізму див.: **Rosenfeld M.** Just Interpretations: Law Between Ethic and Politics. – N.Y., 1998.

19. Див.: **Rosenfeld M.** Can Human Rights Bridge the Gap Between Universalism and Cultural Relativism? // Columbia Human Rights Law Review. – 1999. – Vol. 53. – №2.

20. Див.: **Даневский В.** Системы политического равновесия и легитимизма и начало национальности в их взаимной связи. – СПб, 1882.

21. Див.: **Драгоманов М.** “Вільна спілка” – “Вольный Союз” // Драгоманівський збірник “Вільна спілка” та сучасний конституціоналізм. – Львів, 1996.

22. Див.: **Зіньківський Т.** Молода Україна, її становище і шлях // Політологія. Хрестоматія. / За заг. ред. О. І. Семківа. – Львів, 1996.

23. Див.: **Leary V.** Postliberal Standards in Western Human Rights Theory // An-Naim A. (ed.) Human Rights in Cross-Cultural Perspectives / A Quest for Consensus. – Philadelphia, 1992.